

ВІДГУК

*офіційного опонента, доктора філософських наук,
професора Ільїна Володимира Васильовича на дисертацію
Готинян-Журавльової Віталії Віталіївни «Безеталонне вимірювання
ціннісних орієнтацій особистості: соціально-філософський аналіз»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії*

Творчість – це здатність побачити нове в добре знайомій, здавалося б, реальності, в теорії і практиці життя. В цьому плані вибір Віталією Віталіївною темою дисертаційного дослідження не традиційне, а безеталонне вимірювання ціннісних орієнтацій особистості засвідчує, по-перше, креативність її мислення, по-друге, вміння побачити у вже апробованому аксіологічному дискурсі проблему, гідну соціально-філософського аналізу, по-третє, здатність до концептуалізації своєї позиції, яка відрізняється оригінальністю та специфічним методологічним підходом. Він полягає у визначенні безеталонного вимірювання як процесу формування аксіологічних орієнтацій особистості та їх зміни, надання моральної оцінки певним явищам і подіям. Що відкриває, на думку дисертантки, можливості подальшого вдосконалення процесу надання оцінки поведінки, діяльності людини або того чи іншого суспільного явища, оскільки вдосконалити можна лише те, що можна виміряти.

Виходячи з цієї позиції, дисертантка зосереджує увагу на необхідності теоретичного осмислення проблеми вимірювання ціннісних орієнтацій особистості, їх вдосконалення та застосування в процесі соціокультурних трансформацій, що визначило мету, об'єкт, предмет і методи дослідження.

Заслуговує уваги перший розділ дисертації, в якому проведено історико-філософський аналіз становлення еталонного вимірювання, яке має витоки у філософії математики Піфагора і квалітативізмі Арістотеля. Запропонована

піфагорійцями процедура еталонного вимірювання ґрунтується на представленні якісної вимірної характеристики досліджуваного об'єкта у вигляді кількості. – числа, що робить результати еталонного вимірювання такими, що легко підлягають математичній обробці. Доведено, що методологічною основою безеталонного вимірювання можуть бути запропоновані Арістотелем категорії якості і кількості. Підкреслюється, що Арістотель визначає властивості кількості якісно, розуміючи якість як видову і важливу характеристику сутності речей і явищ. Проведений філософський аналіз історії створення теорії еталонного вимірювання показав її важливість для процесу різних сфер діяльності, від техніки будівництва до науки і культури.

Заслуговує уваги новий підхід і нове визначення поняття «вимірювання» та його аксіологічних складових. Сучасну науку вже неможливо уявити без процедури вимірювання, яке існує не лише в якості самостійного емпіричного методу дослідження, а й як частина іншого емпіричного методу пізнання – експерименту, що все частіше вживається також в суспільно-гуманітарних науках. Вимірити все, що можна, і перетворити на вимірні ті величини, які до цього не можна було вимірити – по суті стає девізом сучасної науки, адже вважається, що складно удосконалити те, що не можна вимірити. Але як бути з вимірюванням і оцінюванням ціннісних орієнтацій, які сформувалися у людини? Звичайно, про використання жодних еталонів в строгому значенні цього терміну, що закріплено в метрологічних джерелах, не йдеться. Мова повинна йти, вважає дисертантка, про «нові методи і способи вимірювання, зокрема моральних понять» (с. 57).

В дисертаційній роботі показано, що методологи науки під впливом необхідності розповсюдження процедури вимірювання на об'єкти дослідження суспільно-гуманітарних наук виокремлюють два види вимірювання: по-перше, вимірювання, яке ґрунтується на порівнянні вимірюваної ознаки з еталоном даної ознаки або ж еталонне вимірювання; по-друге, вимірювання, яке ґрунтується на відображенні вимірюваної властивості в числовій системі. Але

при такому підході існуюча методологія не давала змоги врахувати індивідуальні складові процесу вимірювання. Оновлена методологія теорії вимірювання виокремлює важливі для кожного з індивідів і для суспільства в цілому «механізми пошуку, створення та «приміряння на себе» еталонів поведінки дітей і дорослих, процес формування професійно-моральних норм поведінки вчителів, лікарів, адміністративних працівників» (с. 74). Тобто мова йде про таку методологію, яка дає змогу враховувати особливості вимірювання в сфері практичної життєдіяльності, а також соціально-гуманітарних науках, сприяє уточненню трактування самої процедури вимірювання.

Проведений аналіз обумовив можливість визначити, що безеталонне вимірювання – це вимірювання, в якому не використовується еталон вимірюваної величини, а відбувається «класифікування вимірюваного об'єкту за певною ознакою (вимірюваною величиною) з використанням одного з чотирьох механізмів, який вказує на комбінацію вимірюваних ознак або наявність (відсутність) вимірюваної ознаки, або на порівняння вимірюваної ознаки з квазіеталоном. Або скорочене визначення без так званої заперечної частини. Безеталонне вимірювання – це вид вимірювання, в якому відбувається класифікування об'єктів за певною ознакою (вимірюваною величиною) з використанням одного з чотирьох механізмів, який вказує на комбінацію вимірюваних ознак або наявність (відсутність) вимірюваної ознаки, або на порівняння вимірюваної ознаки з квазіеталоном» (с. 164).

В дисертації підкреслюється, що визначуваним поняттям є безеталонне вимірювання. Визначаюче поняття утворюється за допомогою родового поняття і виокремлюючої ознаки. В запропонованому визначенні родовим поняттям стає поняття вимірювання, найближчим родовим поняттям – поняття вимірювання, в якому відбувається класифікування об'єктів.

Заслуговує уваги детальний розгляд проблеми «шкалування». Існує думка, що еталони, по суті, теж є мірами, яким колись надали значення, що дорівнює одиниці. А тому і еталонне вимірювання постає як вдосконалена система шкалування. Авторка підкреслює, що зазвичай процедуру шкалування

розглядають переважно з методологічної точки зору і майже завжди порівнюючи з еталонним вимірюванням. Але, насамперед потрібно звернути увагу не лише на точність отриманих результатів, на методологічні особливості шкалування, а й на певні соціально-філософські аспекти використання цього методу. Як показує досвід, цей спосіб вимірювання використовується не лише в природничих, а переважно в суспільно-гуманітарних науках. Шкалування використовується в соціології при створенні анкет, проведенні опитувань щодо соціально-важливих питань, коли проводять аналіз певних настроїв у суспільстві. Шкалування використовується в політології, психології, в медицині при визначенні ступеню того чи іншого захворювання (наприклад, вимірювання рівня цукру в крові людини). Зокрема, потрібно враховувати значимість такої простої на перший погляд шкали Апгар. Не викликає заперечення думка Віталії Віталіївни, що «методологам науки слід перейти від нескінчених порівнянь шкалування з еталонним вимірюванням, від підкреслювання недоліків шкалування до удосконалення методик, узгодження і визнання багатьох шкал, а не лише загальновідомих» (с. 204).

В контексті дослідження цілком логічним постає визначення індексів як відносних величин. Вони кількісно характеризують динаміку сукупності, що складається з безпосередньо неспіввимірних одиниць, або частини такої сукупності. Так, наприклад, в сучасній політології використовують більш ніж сотню різних індексів, що дозволяють ранжувати соціально-політичну або економічну діяльність держави на основі оціночних категорій «краще-гірше», «більше-менше». Одним з найпоширеніших індексів в політології є індекс демократії. Його відносять до «процесуальних вимірювань демократії і залежить він від ступеню розподілу ресурсів у суспільстві і при досягненні певного показника індексу владних ресурсів» (с. 206).

Наступним важливим етапом в дисертаційному дослідженні є аналіз методу тестування. Він є одним з найпоширеніших методів вимірювання якостей особистості в психології. Психологічний тест – це стандартизована

система випробувань, яка дозволяє виявити і вимірити якісні і кількісні індивідуально-психологічні відмінності. А на їх основі – характер, здібності, поведінку індивіда. Тестування складається з двох основних компонентів, а саме: з самого тестування та інтерпретації – взаємодії даних індикаторів того, хто тестується, з сукупністю даних. Відповідно до того, які властивості треба виміряти та з якими якостями чи індикаторами має справу дослідник на множині тих, хто тестується, або на множині індикаторів, існують різні види тестів.

Дисертантка акцентує увагу на тому, що інколи виникає потреба вимірити властивість, яка не є визначеною. У цьому випадку аналізується відношення відмінності на множині тих, хто тестується, і завдяки цьому відношенню одержуємо новий клас об'єктів. Саме такий тест виявляє схожість того, хто тестується, з умовною «людиною-еталоном». Тобто, по суті, «таким тестом методологи намагаються відтворити механізм еталонного вимірювання, використовуючи умовні еталони» (с. 217).

Поряд з психологічними існують педагогічні тести. За однією з класифікацій педагогічні тести можна поділити на нормативно-орієнтовані і критеріально-орієнтовані. Основним завданням нормативно-орієнтованих тестів є порівняння учнів за рівнем їх учбових досягнень. В результаті зіставляються бали кожного учня з результатами інших учнів, які виконували той самий тест і за тих самих обставин. «Метою цих тестів є встановлення рейтингу між учнями. Як правило, такі тести застосовуються в професійно-орієнтованих класах» (с.229). При цьому також відбувається порівняння самих учнів, зокрема за їх здібностями.

Позитивним є вивчення авторкою проблеми змін, що відбуваються у суспільстві, які неодмінно приводять до змін у науці. А це відбивається на зміні ціннісних орієнтацій вченого, зокрема, на його відношенні до роботи, настрою, емоційному стані. В силу чого уявляти науку як щось об'єктивне, незалежне від суб'єктів, вчених, очевидно є дуже спрощеною, примітивною точкою зору на реальний стан речей. Не викликає заперечення, що

суб'єктивний фактор і аксіологічну складову не можна виключити ані з науки в цілому, ані з будь-якого дослідження, ані з процедури вимірювання. Тому цілком закономірним постає проведення дослідження ціннісних орієнтацій особистості, того, як вони формуються і змінюються впродовж всього життя. Окремий інтерес викликає можливість безеталонного вимірювання процедури формування і змін ціннісних орієнтацій, які відбуваються в процесі життя конкретної людини (с. 245).

Наукове значення представляє дослідження позиції, згідно якої усталена, стабілізована система цінностей є найважливішим фактором регулювання мотивації людини загалом та її виховання зокрема. Враховуючи також й те, що змістом ієрархії цінностей є насамперед моральні, релігійні та світоглядні переконання, моральні норми поведінки тощо. Ця система цінностей складається, по-перше, відповідно до оточуючої дійсності, по-друге, залежить від соціальної сутності людини та її залежності від духовно-моральних, економічних і політичних суспільних відносин, а по-третє – від зв'язку людини з надособистісними, загальносвітовими, вищими духовними цінностями.

Однак час постійно вносить свої корективи в систему цінностей. Так, в XXI столітті на перший план виходять такі цінності, як життя, здоров'я, родина, дещо зменшуючи цінність грошей, матеріального та кар'єрного успіху, бізнесу. Під їх впливом формуються нові ціннісні орієнтації. Наприклад, певні зміни, які відбулися у сучасній науці, зокрема зміни, пов'язані з тим, що на перший план виходять інноваційні дослідження, які випереджають фундаментальну науку. Дана ситуація призвела до зміни у системі цінностей самих вчених. Те, що «вважалося неприпустимим для вченого XIX-XX століть, розглядається майже як норма для сучасного вченого. Тому цінності і ціннісні орієнтації людини, по суті, є соціально-психологічним показником змін, які відбуваються у суспільстві» (с. 252).

Не викликає заперечення твердження дисертантки, що в процесі розвитку ціннісних орієнтацій відбувається, по-перше, емоційне переживання, емоційне оцінювання людиною певної цінності, яке супроводжує потребу. Вже потім

потреба виступає як усвідомлення певних задумів, бажань, які втілюється в меті, і потреба поступово набуває форми мети. Становлення ціннісних орієнтацій передбачає, крім того, раціональну характеристику цінностей, що є необхідним «для усвідомлення людиною мотивів вчинків, і утворює основу когнітивного елементу ціннісних орієнтацій. Важливе місце у формуванні і розвитку ціннісних орієнтацій належить також поведінковому елементу, який найчастіше є практичним вираженням, вираженням ціннісних орієнтацій у діях, поступках людини з урахуванням «реальних» можливостей і обставин» (с. 261).

Не менш важливим є аналіз сучасного українського суспільства, яке переживає епоху змін, період соціальної та економічної кризи, пов'язаної зокрема зі світовою пандемією COVID-19. За умов стабільного суспільства ціннісні орієнтації особистості відіграють значну роль у формуванні ставлення до соціальної дійсності, надають значимість її вчинкам, допомагають в самореалізації, визначають мету, сенс її життя. Але під впливом змін і кризових явищ, які постійно відбуваються у суспільстві, руйнуються усталені «старі» ідеали, норми поведінки, втрачаються зв'язки між поколіннями. Адже молодь, як відомо, завжди більш гнучко реагує на будь-які зміни. Наслідками економічної кризи стає скорочення виробництва, що веде до безробіття, різкого зниження доходів громадян, падіння рівня життя. Втрата усталеної системи цінностей приводить до невизначеності, невпевненості в майбутньому, до браку духовних проявів (с. 279).

Однак це не дає підстав для песимізму, оскільки подібного роду кризові явища періодично відбуваються і долаються при ствердженні нової системи цінностей.

Дисертаційна робота Віталії Віталіївни містить ряд інших положень, які розкривають поставлену проблему і вносять в неї відповідні корективи. Разом з тим доцільно внести деякі уточнення і зауваження.

По-перше, в першому розділі часто говориться про існуючу методологію, яка не дає можливості здійснити суб'єктивні та аксіологічні складові процесу вимірювання. Доцільно було б зазначити, про яку методологію йде мова.

По-друге, проведений аналіз педагогічних тестів варто було б розширити, оскільки вони застосовуються не лише для встановлення рейтингу між учнями, а й для виявлення ряду їх інших характеристик. А це дуже важливо для розуміння підростаючого покоління, зокрема його смислокладань.

По-третє, ціннісні орієнтації, які характеризують зрілу людину, виступають підґрунтям не лише для морального оцінювання, як зазначається в дисертації. Вони постають також основою для політичної, економічної, соціальної оцінки і відповідної ним діяльності.

По-четверте, апелюючи до моралі, потрібно конкретизувати, до якої моралі. Адже вона також пройшла ряд трансформацій. Так, вже з XVIII століття ствердилася утилітарна мораль, яка пізніше концептуалізувалася в оцінку істини в прагматизмі (істинно те, що вигідно).

В роботі зустрічаються деякі неточності. Так, на сторінці 217 говориться про духовні цінності, які існують «трансцендентально». На наш погляд, більш точно було б сказати, що вони є «трансцендентними».

Висловлені зауваження не знімають наукового значення дисертації В.В.Готинян-Журавльової. Вона являє собою самостійне, цілісне, оригінальне, теоретично і методологічно виважене наукове дослідження.

В цілому, за своєю актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною у постановці та розв'язанні проблем, тематичною спрямованістю, методологічним інструментарієм і отриманими висновками та рекомендаціями кваліфікаційна робота «Безеталонне вимірювання ціннісних орієнтацій особистості: соціально-філософський аналіз» та автореферат до неї відповідає вимогам п. 10, 13 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 зі змінами «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів» та Наказу МОН України «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» № 40 від 12 січня 2017 року.

В силу зазначеного авторка дисертації Віталія Віталіївна Готинян-Журавльова заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент,
доктор філософських наук, професор
кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

В.В. Ільїн

Згідно звітка В.В. засвідчую:
професорка з наукової роботи
Мисієвська О.І.

